

Vanhan kirjasuomen uskonnolliset ja juridiset termit *luhdata, luhtia*

Agricolalla on melko yleinen nykysuomelle (huomatakseni murteillekin) tuntematon verbi *luhdata* (Agr. *luhtata*) eräine johdoksineen. Esimerkkejä sen käytöstä vieraskielisine vastineineen:¹

Senteden, o Inhiminen, eipe sine taidha itzes l u c h t a t a, waicka cuca sine olet ioca domitzet. (A:n teokset II 421, Room. 2 : 1; v. 1938: 'Sentähden sinä, oi ihminen, et voi millään itseäsi puolustaa, olitpa kuka hyvänsä, joka tuomitset'; kr.: ἀναπολόγητος εἶ; la. tarkist. Vulgata 1529: inexcusabilis es; Luther 1546: Darumb . . . kanstu dich nicht entschuldigen; ru. 1526: För then skul äst tu vtan vrsaaq o menniskia . . .)

heiden aijatoxensa, iotca itze keskenens candauat, eli mös l u c h t a u a t sine peiuene, coska Jumala Inhimisten salaisudhet, pite domitzeman . . . (II 422, Room. 2 : 15; 1938: 'heidän ajatuksensa keskenään syyttävät tai myös puolustavat heitä . . .'; kr.: ἀπολογουμένιον; la.: defendentibus; Luther 1546: die gedanken, die sich vnternander . . . entschuldigen; ru. 1526: theres tanckar sigh inbyrdes beclagha eller oc vrsaka . . .)

quina swren achkerudhen se ombi teisse waickuttanut Ja tosin mös L u c h t a m i s e n, närckestyxen . . . (II 507, 2 Kor. 7 : 11; v. 1938: 'kuinka suurta intoa juuri tuo . . . on saanut teissä aikaan, mitä puolustautumista, mitä paheksumista'; kr.: ἀπολογία; la. defensionem; Luther 1546: verantwortung; ru. 1526: . . . ja sannerligha vrsecht, misshagh)

Lulettaco te ette me l u c h t a m itzemme teidhen edesse? (II 517, 2 Kor. 12 : 19; v. 1938: ' . . . että me puolustaudumme teidän edessänne'; kr.: ἀπολογοῦμεθα; la.: excusamus nos apud vos; Luther 1546: wir verantworten vns; ru. 1526: mene j ath wij vrsake oss för idher?)

Nin ettei heille ole ychten l u c h t a m i s t a, Senteden ette he tiesit yden Jumalan oleuan, ia ei ole hende ylisteneet ninquin ychte Jumalata (II 420, Room. 1 : 20; v. 1938: 'niin etteivät he voi millään itseänsä puolustaa'; kr.: ἀναπολογήτους;

¹ *Lyhenteitä ja lähteitä:* Gummerus = JAAKKO GUMMERUS Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet (Helsinki 1955); kr. = kreikkalaisessa alkutekstissä Eberhard Nestlen mukaan (Novum Testamentum Graece et Latine, Stuttgart 1957); la. = latinaksi v:n 1529 Vulgata-revision tekstissä (julkaisusta ks. Luther); la. Juxta Vulg. Clem. = latinaksi julkaisussa Biblia Sacra juxta Vulgata Clementinam (Pariis 1947); Luther [ynnä vuosiluku] = saksaksi julkaisussa D. Martin Luthers Deutsche Bibel 1522—1546 (Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe, Weimar 1906—1960); ru. 1526 = ruotsiksi v:n 1526 Uudessa testamentissa; ru. KV = ruotsiksi julkaisussa Biblia . . . på Swensko, Tryckt i Upsala 1540—1541, Gustav Vasas Bibel (näköispainos, Malmö 1960); Söderwall = K. F. SÖDERWALL Ordbok öfver svenska medeltids-språket (Lund 1884—1918); v. 1933 = v:n 1933 suomennoksessa; v. 1938 = v:n 1938 suomennoksessa. Esitetyistä vanhan kirjasuomen sanatiedoista on enimmäkseen kiittäminen tutkimuslaitos »Suomen suvun» arkistossa säilytettävää hakulipustoa.

la.: ut sint inexcusabiles; Luther 1546: das sie keine entschuldigung haben; ru. 1526: så ath the äro vtan vrsaak)

me olema . . . Iseliste witzautta kerssimettömet, ilkijeste tiuihit, oma parastans etziueijset, ricosta l u c h t a u a i j s e t, ia me olema seke sinua Herra Jumala, ette meiden lehimeisten wastoin sangen hitahat ia vnhottauaijset. (I 751, Toijnen tunnustos ia Rippisana; alkut. Gummerus 532: . . . verteydiger vnsers bösen . . . ; la.: . . . excusatores scelerum . . .)

Ja teme on se Canne ia L u c h t a m u s, ette yxi Syndi ombi swrembi quin toinen, Laki wastan. (II 423, Room. 2, loppuselit.; ru. KV: Then beklagan och orsakan är större än then andra emoot Laghen.)

Toisinaan Agricolalla esiintyy myös *luhtia*-verbin johdos *luhtimus*, esim.:

Ja teuty minun olla, ninquin se, ioca ei miten cwle, ia ionga Suusa ei olle ychten L u c h t i m u s t. (III 264, Ps. 38 : 15; 1933: 'Minä olen kuin mies, joka ei mitään kuule, ja jonka suussa ei vastausta ole. '; Luther 1545: . . . keine widerrede; ru. KV: . . . och then ther ingen genswar j sinom munn haffuer; la. Juxta Vulg. Clem.: . . . et non habens in ore suo redargutiones)

Luhdata on tuttu myös Jaakko Finnolle:

Catzos quin Jumal l u c t a i s i / Hiskiat Cuningast./ Jota hirmuisest vhkaisi/ Sanhrib Assiriast (Wirsikiria 143).

Kaikissa näissä tapauksissa näkyy siis olevan kysymyksessä verbin merkitys 'puolustaa, torjua syyllisyys', kuten selviää erikielisistä vastineista: kr. ἀπολογέομαι, la. *excusare*, *defendere*, *redarguere*, sa. *entschuldigen*, *verteydigen*, ru. *orsaka* ja niiden johdoksista tai muista substantiivivastineista.

Vanhassa lakisuomessa tavataan *i*-vartaloinen johdos *luhtia* seuraavaan tapaan käytettynä:

Herra Martti:

Cusa sencaltainen syy soimatan miehelle . . . l u c h t i k a n sitte sen iälkin quin asia ombi . . . (Monumenta linguae Fennicae II s. 92; ru. alkutekst.: . . . dyli epter thy som saken ær som sagt ær // *dylia* Söderwall mm. 'neka, förneka, inför domstol med egen el. edgårdsmäns ed bekräfta sitt nekande')

maxakan sen welgan, eli mös miehen synn, ionga hän taghannut on, eli l u h t i k a n itzens 12. miehen walalla (102; ru.: . . . eller wæri sik meth ede XII manna) ne pitä hänen l u c h t i m a n eli sordaman; . . . ios ne hänen warielevat olkan wapade. (133; ru.: wæria eller fella . . . wæria the han, wari saklös)

Jos hän l u h d i t a n olkan l u h d i t t u. Jos hän sortan, nijn mistackan caicki quin ennen sanottu on. (139; ru.: wærs han, wari saklös; feldz han, haui forgiort allo thy som för ær sagt // *wæria* Söderwall mm. 'med edgång värja, med ed betyga (ngns oskuld el. orättmätigheten af en anklagelse), fria')

Quinga se mahta itzens l u h t i a warkaudhest, ioka löyti. (171; ru.: Huru han scal göra sik vrtiufua som hitte.)

ioca ilmei lulohon tule iostakin syystä, ia hän sen kieldä, se on synn l u h t i m u s. (106; ru.: . . . thet ær dwls maal // Söderwall mm. 'nekande', *dulsmal* 'döljande', 'innehållande tredska i fråga on betalning?')

L u h d i t a n ne, olcaat syyttömät. (Monum l. F. III, 1 s. 31; ru.: wærias the, wari saklöse)

maxacaan colme marca, jos siehen on cahdhen miehen todhistos: Eli l u h t i c a a n ihdhensä cuudhen miehen walalla, joca ryöwännexi soimatan, ettei hän ikänänsä häneldä kijnni otettua ryöwännnyt, elickä ulwos ottanut. (97; ru.: . . . eller wæri sik meth sæx manna ede then raanet [~ rænth] witis, ath han aldre meente honom jnwrækt . . .)

Soimatahan sitä hänelle, l u h t i c a a n ihdhensä cuudhen miehen walalla, elickä maxacaan cuin sanottu on. (169; ru.: wæri sik meth sæx manna ede, eller böte som sagth ær.)

l u h t i c a n ihdhensä cahdhentoistakymmenen miehen walalla (265; ru.: wærie sik medh tolff manna edhe)

Ja l u h t i c a a n colmet marca, colmen miehen walalla (331; ru.: ok wæri thre marker medh thriggia manna edhe)

Kenelle sencaldaista soimatahan ja eij ole todhistoxia, l u h t i c a a n ihdhensä, cuudhen miehen walalla. (102; ru.: Hwem toligen sak witis, oc æru ey witne til, dyli meth VI manna ede)

Kuten näiden lainsuomennoskohtien alkuteksteistäkin ilmenee, *luhtia* merkitsee niissä '(syyllisyytensä) torjumista, kieltämistä, kiistämistä'. Huomattakoon, että Kollanius ja Ljungo käyttävät aivan samamerkityksisenä paikoin myös verbiä *puhdistaa*, esim.:

Kollanius:

. . . joco he hänen tahtowat solwaista eli p u h d h i s t a (390; ru. alkutekstissä: . . . hwat the wilia hona hælder fælla ella wæria)

. . . p u h d h i s t a c a a n ihdhensä cahdhentoistakymmenen miehen walalla (397; ru.: wæri sik mædh tolff manna edhe)

Ljungo:

Quinga heiden tule idzens p u h d i s t a iolle näitä soimathan. (Lagus 173; ru.: Huru then ægher sig wæria som tolken sak witis.²)

Tuntuukin luonnolliselta pitää *luhdata* ja *luhtia* -verbien alkuperäisenä merkityksenä juuri 'puhdistamista'; tästä olisi metaforan tietä luontevasti voitu päästä sekä Agricolalla esiintyvään '(moraalisen) puolustamisen' että Martin ja Kollaniuksen '(juridisen) syyllisyyden torjumisen, kieltämisen' merkitykseen. Tässä yhteydessä on syytä huomata Lönnrotin sanakirjan maininta: *luhtoa*: luhdon pyssyä = 'rensar (?)'. Kysymysmerkki osoittaa Lönnrotin pitäneen merkityksenselitystään epävarmana, ja koko tästä *o*-vartaloisesta verbijohdoksesta ei ole nykyisin käytettä-

² 'Puhdistamista' merkityksellä verbillä näkyy Agricolankin tietämän mukaan olleen jokin juridinen merkitys, koskapa hän ainakin kerran käytti deverbaalia *puhdastus* seuraavaan tapaan: Ja quin he p u h d a s t u x e n olit ottanuet Jasonista, ia nijlde muilda, nin he päätit heidhet. (II 360, Ap.t. 17 : 9; nyk. suom.: 'ottivat t a k a u k s e n Jaasonilta'; kr.: λαβόντες το ἱκανόν [ἱκανός Rienecker 'Genüge, Kaution', Benseler mm. 'Genugtuung'; sa. *Kaution* nyk. Hirvensalo 'vakuus; takaus; kautio']; la.: accepta satisfactione a Jasone; ru. KV: the anammadhe een v r s ä k t aff Jason; Luther 1522: da sie v e r a n t w o r t u n g von Jason . . . empfangen hatten). — Vrt. niihin perusteluihin, joita CARL-ERIC THORS esittää selittäessään ru. *synd* 'synti' -sanan alkuaan juridiseksi termiksi (Den kristliga terminologien i fornsvenskan, Helsingfors 1957, s. 560).

vissämme mitään muuta tietoa. Vertailu yllä käsiteltyihin vanhan kirjakielen verbeihin tukee mielestäni kuitenkin sitä käsitystä, että tuo Lönnrotin haravaan sattunut *luhtoa* saattaa olla sekä muodoltaan että merkitykseltään luotettava, jopa semanttisesti alkuperäisen kehityskannan säilyttänyt *ἄπαξ λεγόμενον*.

Jos siis lähdemme siitä, että mainitun *luht*-vartaloisen vanhan kirjasuomen verbi-sanueen merkityksenä on ollut 'puhdistaa', sitä voitaneen verrata siihen germaaniseen sanueeseen, johon kuuluvat (Hellquistin ja Klugen mukaan) mm. ru. *lutter* alk. 'puhdas' < kas. *lütter* 'ren, oblandad, klar', mys. *hlúttar* = sa. *lauter* 'puhdas, kirkas, sekoittamaton, pelkkä', anglos. *hlúttor*, gootin *hlútrs* (kantagerm. vartalo *hlūt-*); ru. KV *luttra* < kas. *lütteren*, nykysa. *läutern* 'kirkastaa (nestettä, lasia)', (kuv.) 'puhdistaa, jalostaa', no. *lutre* Falk—Torp: »in der seemannssprache von aussenbordreinmachen des schiffes gebraucht». Tämän sanueen etäisempiä indoeur. vastineita ovat mla. *cluo* 'purgo', *cloaca* 'lokaviemäri', kr. *κλύζω* 'spüle, reinige', latv. *sluôta* 'der Besen', *slauzīt* 'fegen, wischen', liett. *szlūta* 'Besen'. (Kuten tunnettua, sm. *luuta* < baltt.)

Germaaninen **hlut-* olisi suomessa tietenkin korvattu asulla **lutt-*. Sanansisäisen *h:n* lienee ajateltava lainanantajataholla suhteellisen myöhään jossakin suppeahkossa murteistossa kehittyneen geminaatta-*t:n* eteen, siihen tapaa kuin O. F. HULTMAN De östsvenska dialekterna (1894) tietää käyneen eräissä Turun saariston ja Ahvenanmaan murteissa:» . . . utveckling af *h* framför *t*enues, där dessa voro långa . . . samt där de föregingos af svagt betonad vokal: *kahtår* 'kattor', *knahpa* 'knapp (subst.)', *behk* 'beck', *šehp* 'skepp', *påhtell* 'butelj', *taldrihk* 'tallrik' . . . *meht* 'mätt'.» (§ 39)³ — Suomen sanueenhan on täytynyt olla melko vähälevikkinen, ja vanhaan kirjakieleemme se on hyvin voinut kulkeutua lounaismurteista jostakin ruotsalais-asutuksen rajalta. Ehkä ansaitsee vielä tähdentää, että norjan *lutre* on siis ollut merimiesten kielen erikoistermi ja tarkoittanut laivan ulkokylkien puhdistamista. Vastaavaa verbiä ei ainakaan toistaiseksi liene kirjattu mistään suomenruotsin murteesta, joten sanan ainoa muistomerkki Itämeren tällä puolen näyttää säilyneen vanhassa kirjasuomessa. Toisaalta suomen sanojen yksinomaan uskonnollisen ja juridisen käytön suhteellinen yleisyys ja vakiintuneisuus vanhimmassa kirjakielessä näyttää viittaavan siihen, että niiden abstraktisella merkityksellä on jo 1500-luvun alussa ollut takanaan keskiaikaista perinnettä.

³ Samaa äänteellistä selitystä on ajatellut KUSTAA VILKUNA selittäessään Vir. 1933 s. 394 suomen murteiden pellavan- ja hampunriipimislautaa merkitsevän *rohka*, *ruohka* -sanan lainautuneen ruotsin murt. *stråka* id. jostakin *-hk-*:llisestä asusta.

Die religiösen und juristischen Fachausdrücke *luhdata*, *luhtia* in der alten finnischen Schriftsprache

VON LAURI HAKULINEN

In den von Agricola übersetzten Texten bedeutet das Verb *luhdata* (Agr. schreibt im Infinitiv *luchtata*) 'eine Beschuldigung zurückweisen, sich verteidigen'. Im griechischen Urtext entspricht ihm *apologéomai*, in den lateinischen Übersetzungen *excusare* und *defendere*, im Luther-Deutsch *entschuldigen* oder *verteydigen* und in der schwedischen Sprache des 16. Jahrhunderts *orsaka*. Das von Agricola gebrauchte Substantiv *luhtimus* (Luchtimus), das eine finnische Übersetzung des lat. Wortes *redargutio* ist und dem in Schwedischen (in Gustav Vasas Bibel) *genswar* sowie bei Luther *widerrede* entsprechen, setzt ein *i*-stämmiges Verb *luhtia* voraus. Dieses Verb kennt man denn auch in den Gesetzübertragungen des sog. Herrn Martti (um die Mitte des 16. Jhs. fertiggestellt) und des Abraham Kollanius (1648 fertiggestellt) als Entsprechung der Wörter *dylia* und *waria* des schwed. Urtextes. Da sowohl die Übersetzung des Kollanius (teilweise) als auch die (1601 fertiggestellte) Gesetzübertragung von Ljungo, dem Sohn des Thomas, als Entsprechung derselben schwed. Verben auch das Wort *puhdistaa* gebrauchen, nimmt der Verf. des Artikels an, dass finn. *luhdata* und *luhtia* ursprünglich wie das ebengenannte

Verb 'reinigen' bedeutet haben, woraus sich dann durch Metapher die Bedeutungen 'eine Beschuldigung zurückweisen' und '(sich) verteidigen' entwickelt haben. Eine Stütze für diese Schlussfolgerung bietet das in Lönnrots finnisch-schwedischem Wörterbuch vorkommende hapax legomenon *luhtoa*: *luhdon püssy* = 'rensar(?)' (das Fragezeichen stammt von Lönnrot). Unter diesen Umständen nimmt der Verf. an, dass *luhdata* und *luhtia* (sowie *luhtoa*) Entlehnungen aus der Wortfamilie sind, zu der folgende Wörter gehören: die Adjektive schwed. *lutter*, ursprünglich 'rein' < mittelniederdt. *lütter* 'rein, ungemischt, klar', dt. *lauter* und got. *hlütrs* sowie die Verben schwed. *luttra* < mnd. *lütteren*, dt. *läutern* usw. Da der germ. Stamm *hlut bei seiner Entlehnung ins Finnische die Lautgestalt *lut- erhalten hätte, setzt der Verf. voraus, dass als Lehngabe irgendein schwedischer Dialekt fungiert hat, in dem sich vor einem langen Tenuisklusil in einer späten Phase ein *h* entwickelt hat; s. O. F. Hultman, *De östsvenska dialekterna* (1894) § 39. Die Erklärung ist also ebenso wie die in dem Fall finn. *rohka*, *ruohka* 'Flach- und Hanfreinigungsbrett' < schwed. *stråka* id. (s. K. Vilkkuna *Vir.* 1933, S. 394).

314 s. — *Suomen kirjallisuus 3*. Turun romantikoista Aleksis Kiveen. Toimitus: MATTI KUUSI, SIMO KONSALA. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1964. 647 s. — *Suomen kirjallisuuden antologia*. Toimitus: KAI LAITINEN, MATTI SUURPÄÄ. 1. osa: Kirjoittamaton kirjallisuus, Ruotsin vallan aika. 537 s. 2. osa: Ihanteiden aikakausi. 520 s. Otava, Keuruu 1963. — *Suomen Sana*. Kansalliskirjallisuutemme valioliukemisto. Suunnitellut ja toimittanut YRJÖ A. JÄNTTI. 6. osa: Hilja Haahti — Aaro Hellaakoski. 611 s. 7. osa: Helle Hellberg — V. Hämeen-Anttila. 604 s. 8. osa: Albert Hämäläinen — Yrjö Jylhä. 600 s. 9. osa: G. H. Jägerhorn — Annikki Kariniemi. 599 s. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1964. — PERTTI VIRTARANTA Suomen kansa muistelee. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1964. 360 s. + 32 kuvasivua.

Kirjakeel 1964. Toimetaja: H. RÄTSEP. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, Tallinn 1964. 111 s. — *Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed*. Uurimusi ja materjale 3. Tartu 1964. 351 s. — WALTER TAULI *World Index to August Mälk's Tee Kaevule I*. The Institute of Fenno-Ugric Languages, Uppsala 1964. 156 s.

Általános nyelvészeti tanulmányok 2. A matematikai nyelvészet és a gépi fordítás kérdései. Toimittaneet LÁSZLÓ KALMÁR ja ZSIGMOND TELEGI. Akadémiai Kiadó, Budapest 1964. 322 s. — *Maszkok — Álarcok*. A Néprajzi Múzeum Kiállításá. Budapest 1963.

FINN MYRVANG *Huh-Tetta*. Folkeminne ifrå Andøya. Universitetsforlaget, Oslo 1964. 178 s.

JAMES BALDWIN *Ensi kerralla tulta*. Otava, Helsinki 1964. 92 s. — CAROLINE GLYN *Koulu ottaa aivoon*. Otava, Keuruu 1964. 322 s. — IRIS KÄHÄRI *Viipurilaisen iltapäivä*. Otava, Helsinki 1964. 152 s. — HANNU SALAMA *Juhannustanssit*. Otava, Keuruu 1964. 245 s. — SALLY SALMINEN *Meren saari*. Otava, Keuruu 1964. 318 s. — WILLIAM SHAKESPEARE *Miten äkäpussi kesytetään. Windsorin iloiset rouvat*. Paavo Cajanderin käännösten pohjalta uusien suomentanut Eeva-Liisa Manner. Otava, Helsinki 1964. 235 s.

Vanhan kirjasuomen termit *luhdata* ja *luhtia*

Lisäys sivulle 236

Kun yllä mainittuja sanoja käsittelevä kirjoitukseni jo oli mennyt painokoneeseen, sain Helsingin yliopiston Suecanum-laitoksessa säilytettävästä Folkmålskommissionen'in sanarekisteristä tietää, että puheena olevasta sanueesta sittenkin on olemassa muutama muistiinpano myös nykyisistä itäruotsalaismurteista. Maisteri Kurt Zilliacus, asianomaisten murteiden erikoistuntija, on ystävällisesti välittänyt minulle nämä tiedot, jotka — transkriptio latomisvaikeuksien vuoksi hänen ohjeidensa mukaan karkeistettuna — kuuluvat seuraavasti:

K u m l i n g e : *lu^httär* adv. Ordets innebörd förstods icke av meddelaren. »Hä va l. omöjlit sa Dansosin.» (V. 1948, FMK 143.)

N ä r p i ö : »Hä va luttär stäinstreendrän» = 'idel, enbart'. (SLS 589.)

N a u v o : *lutt*, *lutter* adj. 'lutter, äkta; rent; fullständigt'. *luter* (inf.) 'luttra; rena; späka'. *lutterlögn* 'äkta lögn'. (Ennen v:ta 1912, SLS 233.)

L. H.